

***PINUS ELDARICA* MEDW., *PINUS PALLASIANA* LAMB.
LARINING QARSHI SHAHRI SHAROITIDA INTRODUKSIYASI VA
BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Yoziyev L.H., Raximov A.L., Egamov B.B.

Qarshi davlat universiteti. Qarshi. O‘zbekiston

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Qarag‘ay turkumi vakillaridan Pinus eldarica Medw., Pinus pallasiana Lamb. larni tabiiy va madaniy holda tarqalishi, turlarning bioekologik xususiyatlari va ularning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *Introduksiya, Pinus eldarica Medw., Pinus pallasiana Lamb., qarag‘aydosh, turkum, doimyashil, qubbasimon, ninabarg, gabitus, soliter, alleya, massiv, kanifol, skipidar,*

Qarag‘aydoshlar oila tarkibidagi turlar bir uyli, barglari ninasimon, doim yashil daraxtsimon o‘simliklardir. Qarag‘ay (*Pinus*) turkumga bir uyli, doimyashil daraxtlar kiradi. Oilada 9 turkum, 240 ga yaqin tur bor. shulardan 13 tasi tabiiy holda MDH dendroflorasida uchraydi [1,3]. O‘zbekistonga 10 dan ortiq turi introduksiya qilingan. Ulardan asosan ko‘kalamzorlashtirishda va o‘rmon melioratsiyasida foydalaniladi. Barglari novdada 2-3-5 tadan to‘da-to‘da bo‘lib joylashgan.

Pinus eldarica Medw. - Eldor qarag‘ayi, qarag‘aydoshlar oilasi, qarag‘ay turkumiga kiradi. Sharqiy Kavkazorti – Eldor cho‘li yaqinidagi Ellyar-ougi tepaliklarida o‘sadi. Qizil kitobga kiritilgan tur. Quruq va issiq iqlimli o‘lkalarda tarqalgan [2].

Qarshi shahrida, tanasi tik o‘sovchi, 12-15 m ga yetadi. Ko‘pincha konussimon shakldagi zich joylashgan, qariyb yer sathidan boshlanuvchi shox-shabbaga ega yirik daraxt. Ochiq joylarda shox-shabbasi yoyilib o‘sadi. Po‘sti qalin, qo‘ng‘ir-kulrang

tusda. Ninabarglari och-yashil, to‘lqinsimon qayrilgan, to‘p bo‘lib joylashgan, qattiq, 10-12 sm uzunlikda.

Pinus eldarica Medw. tez o‘sovchi daraxt. Yoshligida biroz sekin, keyin o‘shishi tezlashadi. 10 yoshli daraxtlarning bo‘yi 5-6 m ga yeta-di. 400 yilgacha yashaydi. Qarshi shahrining ekstrimal sharoitiga tez moslashadi. Urug‘lari 2 yilda pishadi. Urug‘idan ko‘payadi. Tajribalarimizda urug‘ining unuvchanligi 75-80% ni tashkil etdi. Ekish normasi 1 pog. m da 6 g., chuqurligi 1,5-2 sm.

Ninabarglari saratonda to‘kiladi. Relikt tur bo‘lganligi sababli aksariyat daraxtlar juda kam urug‘ hosil qiladi. Noxush sharoitda o‘sayotgan daraxtlar aksincha ko‘p urug‘ hosil qilishi kuzatiladi.

P. eldarica Medw. issiqsevar, shahar sharoitiga yaxshi moslashadi. Tuproqqa talabchan emas, tarkibi yengil, qumoq tuproqlarni xush ko‘radi. Qurg‘oqchilikka bardoshli, yorug‘sevar, qisman sho‘rlanishga ham chidaydi. 2008 yil Qarshi shahrida harorat $-25-28^{\circ}\text{C}$ va undan ham yuqori bo‘lganda 20-30 yoshli daraxtlar sovuqdan zararlandi. Uzoq introduksiya davrida sovuqqa bardoshi oshayotganligi kuzatilmoqda. Qrim qarag‘ayi yaxshi o‘sgan joylarda, Eldor qarag‘ayi yaxshi o‘smaydi va aksincha. Xususan, tog‘oldi rayonlarida yaxshi o‘smasligi kuzatildi.

P. eldarica Medw. juda manzarali ninabargli daraxt. Yog‘ochi sifatli. Daraxtning hamma qismida smola ko‘p. Keyingi yillarda O‘zbekistonning janubiy rayonlarida keng qo‘llanilmoqda. Tez o‘shishi natijasida ekilgan ko‘chatlar qisqa muddatda daraxtzorlar hosil qiladi. Qarshi shahrida uni keng joriy qilish maqsadga muvofiq [2].

Pinus pallasiana Lamb. Qrim qarag‘ayi, qrim sanobari,– qarag‘aydoshlar oilasi, qarag‘ay turkumiga kiradi. Qrim, Kavkaz tog‘lari, Krit va Kipr orollari va Turkiyada o‘sadigan endem o‘simlik. Qizil kitobga kiritilgan. Issiq iqlimli o‘lkalarda keng tarqalgan. 500-600 yilgacha yashaydi [2,3].

P. pallasiana Lamb. doimiyashil, bo‘yi 20-30 m ga yetadigan daraxt. Shox-shabbasi yoshligida konussimon, katta yoshda qubbasimon, keksa yoshlilarda soyabonsimon. Ninabarglari to‘q-ko‘k, uzun va qalin, 15 sm ga yetadi. Tanasi to‘q-qoramtir.

Qarshi shahrida *P. pallasiana* Lamb. tez o'sadi, 10 yilda bo'yi 5-6 m ga yetadi. Bizning sharoitimizda kam urug' hosil qiladi. O'zining chiroyli gabitusi, qalin shox-shabbasi, to'q-yashil ninabarglari bilan nihoyatda manzarali.

Yorug'sevar, issiqsevar, ochiq joyda yaxshi o'sadi, soyaga bardoshsiz, shox-shabbasi siyrak bo'ladi. Sovuqqa va qurg'oqchilikka chidamli, lekin doimiy sug'orib turishni talab qiladi. Tuproqqa talabchan emas, tarkibi boy bo'lmagan qumoq, toshloq va karbonatli tuproqlarda ham o'sa oladi. Ko'llatib sug'orishni xush ko'rmaydi. Shahar sharoitida ochiq va serqatnov ko'chalardan biroz uzoq bo'lgan joylarda yaxshi o'sadi. Yetarlicha sug'orilmagan joylarda daraxtlar tez nobud bo'ladi. O'zbekistonning janubiy viloyatlarida issiqdan ancha qiynaladi.

P. pallasiana Lamb. parklar, skverlar va bog'larda guruhlab va yakka tartib (soliter)da ekish tavsiya qilinadi. Alleya yoki massivlar yaratish, sof yoki yaproqli va ninabargli daraxtlar bilan aralashtirib ekish mumkin. Sifatli yog'och beradi. Yog'ochi mustahkam, qattiq, undan kanifol olinadi. Tanasining shirasidan skipidar olinadi. Yosh ninabarglaridan xalq tabobatida, oyoq va nafas a'zolarini davolashda ishlatiladi.

P. pallasiana Lamb. urug'idan ko'paytiriladi. Urug'lari kuzda ekilganda uni stratifikatsiya qilish lozim. 1000 dona urug'i 18 g keladi. Urug'lar unuvchanligini 3 yilgacha saqlaydi. Ekish meyori 1 pog. m da 4 g, ekish chuqurligi 1-1,5 sm.

Qarshi shahar iqlimi juda kam yog'ingarchilik va qurg'oqchilik bilan xarakterlanadi. Yozi issiq, qishi esa ko'pincha sovuq. Shahar hududida *Pinus eldarica* Medw. va *Pinus pallasiana* Lamb. kabi turlar keng tarqalgan, introduksiya sharoitida iqlimlashgan manzarali daraxt sifatida ekib o'stirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Usmanov A.U. *Dendrologiya*. «O'qituvchi», Toshkent. 1974.
2. Yoziyev L.H., Samatova Sh.A. *Manzarali o'simliklar*. Qarshi. "Fan va ta'lim". 2022.
3. Yaskina L.V. *Dendrologiya*. Tashkent. «O'qituvchi» 1980.